І.В. **Червиць**, асп.

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню формування конкурентного середовища в Україні та аналізу його сучасного стану. Проаналізовано конкурентне середовище України та вказано історичні аспекти його формування. Визначено місце України у міжнародних рейтингах конкурентності. Досліджено сучасні напрями антимонопольного регулювання та можливості його застосування в економіці Україні.

The thesis is devoted to research of competitive environment forming in Ukraine and its current situation analysis. The analyze of Ukrainian competitive environment and historical aspects of its forming are given. Ukraine's place in international rating of competitiveness was determined. Modern directions of anti-monopoly regulation and possibility of their using in economy of Ukraine were researched.

Ключові слова: антимонопольне регулювання, конкурентне середовище, конкуренція, монополія, приватизація, конкурентна політика, Глобальний індекс конкурентоспроможності, Індекс економічної свободи

Keywords: anti-monopoly regulation, competitive environment, competition, monopoly, privatization, competitive policy, Global Competitiveness Index, Index of Economic Freedom

Однією з основних передумов побудови ефективного ринку є економічна конкуренція. На відміну від більшості країн з розвиненою ринковою економікою, для яких конкуренція протягом принаймні останніх століть була природним станом господарських відносин, Україні довелося пройти шлях від планово-адміністративної системи, що практично виключала повноцінні конкурентні відносини у сфері легального господарювання, до країни з міжнародно визнаною ринковою економікою. Україна оголосила про перехід до ринкової економіки у 1991 р., коли частка монопольного сектора становила 100 %. [4, с.41] Головним методом боротьби з явищем монополізації було визнано приватизацію. Проте її наслідком стала зміна власника підприємства без зміни методів управління. Тобто, від державного власника монополія перейшла до приватного. Зауважимо, що частка монопольного сектора за період з 1991 до 2001 року зменшилася й у 2001 р. становила вже 40 %. [4, с.41] У статті ми проаналізували становлення та сучасний стан ринкового середовища в Україні, дослідили місце України у міжнародних рейтингах конкурентності та особливості антимонопольного законодавства України.

Протягом всього періоду входження незалежної України у світове співтовариство пристосування її економіки до абсолютно нових умов існування у глобальному світі в результаті падіння кордонів між двома системами відбувалося паралельно зі створенням нового економічного механізму і системи відносин між державою, заново створеним приватним і корпоративним секторами, а також формуванням відповідної системи інституцій, притаманних перехідній економіці. Україна, так само, як і інші країни з перехідною

економікою, пройшла два етапи трансформації від адміністративної до соціально орієнтованої ринкової системи:

- на першому етапі здійснювалися масштабні зміни щодо розбудови ринкового господарського механізму в умовах співіснування різних форм власності та господарювання, лібералізації економічних відносин, формування нормативно-правової бази та системи державного регулювання;
- на другому етапі виконуються більш складні завдання, пов'язані з удосконаленням структури економіки, підвищенням ефективності ринків (фінансових, товарних, ринків праці, капіталу), впровадженням більш складних мотиваційних механізмів для стимулювання інвестицій, інновацій та технологічного розвитку.

Конкурентне середовище на сьогодні сформовано, зокрема, у торгівлі, на багатьох ринках агропромислового комплексу, легкої, харчової промисловості, машинобудування, будівництва, автомобільного транспорту, у фінансовій діяльності тощо.

В Україні ринками, де домінують природні монополії є:

• електроенергетика (високовольтні мережі, центральне диспетчерське управління, обленерго);

• зв'язок (телефонні мережі, послуги пошти);

• транспорт (залізниці, порти, аеропорти, трубопроводи);

• житлово-комунальні послуги (водоканали, централізовані системи теплопостачання).

Також монополізованими (неприродно) є гірничо-металургійний комплекс і автомобілебудування. За певних аспектів висококонцентрованими є також агропромисловий комплекс (ринок матеріало-технічних ресурсів і переробна промисловість АПК), ринок нафтопродуктів і мобільний зв'язок. Це все приклади загальнодержавних монополій. Проте найпоширенішими є регіональні монополії, основу яких становлять насамперед суб'єкти житлово-комунального господарства, виробники та розподілювачі електроенергії.

На даний момент найгострішими проблемами розвитку конкуренції в Україні, на наш погляд, є:

- нерівність умов конкуренції внаслідок впливу адміністративних чинників;
- спотворення конкуренції внаслідок «тінізації» господарювання;
- недобросовісна конкуренція;
- інституційні обмеження конкуренції.

Нерівність умов конкуренції виступає як один із серйозних негативних чинників розвитку підприємництва в Україні. Згідно з даними опитувань, які здійснювалися фахівцями Міжнародної фінансової корпорації, головними перешкодами для бізнесу підприємці вважають нестабільність законодавства, корупцію, політичну нестабільність та нерівні умови конкуренції.[10] Такі часто згадувані перешкоди, як регулювання підприємницької діяльності, втручання центральної та місцевої влади, проблеми залучення фінансових ресурсів, на думку підприємців, є менш важливими. Нерівність умов конкуренції пов'язана з неоднаковим режимом оподатковування, субсидіями і привілеями з боку держави чи місцевої влади, пільговим доступом до земельних ділянок, інфраструктури та ін. У

результаті ми маємо справу з парадоксом, коли неефективні підприємства часто процвітають, а їхні більш продуктивні конкуренти зазнають труднощів. Усупереч логіці ринкової економіки вони не в змозі витиснути чи поглинути менш ефективних суперників.

Істотна «тінізація» деяких ринків з конкурентною структурою спотворює конкуренцію на них. У «тіньовій» сфері не діють легальні механізми захисту економічної конкуренції, внаслідок чого існує підвищена ймовірність розподілу ринків, створення перешкод вступу нових учасників, інших форм антиконкурентних домовленостей. Крім того, у «тіньовій» сфері продавці й покупці значно гірше поінформовані про загальний стан попиту та пропозиції ніж у легальній, внаслідок чого продавець (покупець) навіть із фактично незначною ринковою часткою може поводити себе стосовно непоінформованих контрагентів як монополіст.

Проблема недобросовісної конкуренції, зокрема, неправомірного використання ділової репутації господарюючих суб'єктів, створення перешкод та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, інших дій у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності, за наявними спостереженнями, є менш гострою ніж дві вищезгадані.

Досліджуючи сучасний стан ринку можна з впевненістю сказати, що ринки з конкурентною структурою переважають. Результати розрахунків щодо ринків України, здійснені на основі опрацювання даних щодо 422 загальнодержавних та 3441 регіональних укрупнених (агломерованих) ринків виявили, що на початок 2009 року більше половини продукції реалізовувалося суб'єктами господарювання, які діяли на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні. В той же час на олігопольні ринки припадало 16,6 відсотка загального обсягу реалізації, на ринки з ознаками індивідуального домінування – 22,6 відсотка, на ринки, де структурні передумови конкуренції відсутні (частка найбільшого підприємства перевищує 90 відсотків) – 6,5 відсотка.[Див. рис 1]

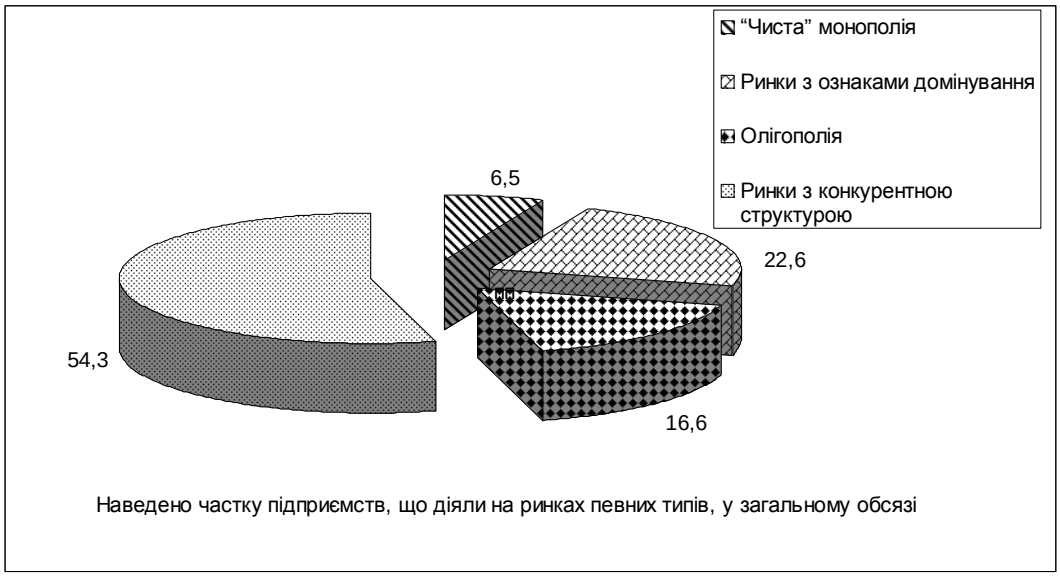

Рис. 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2009 року [5]

Порівняння зі становищем на початок 2008 року засвідчує певне зменшення секторів з конкурентною структурою та з ознаками індивідуального домінування з одночасним збільшенням частки ринків "чистої" монополії та олігопольних ринків.

Таблиця 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у відсотках на початок					
	2001	2004	2005	2007	2008	2009
З конкурентною структурою	53,9	54,3	55,4	53,1	56,7	54,3
Олігополія	11,6	15,3	13,6	14,4	12,0	16,6
З ознаками індивідуального домінування	22,7	19,9	22,1	25,8	25,6	22,6
"Чиста" монополія	11,8	10,5	8,9	6,7	5,7	6,5

Джерело: Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2009р.[5]

Слід зазначити, що поряд із негативними чинниками впливу на конкуренцію, що випливають з особливостей структури ринків, в Україні гострою залишається проблема антиконкурентних факторів так званого інституційного характеру, пов'язаних з особливостями поведінки учасників і регуляторів ринків. На думку фахівців "Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України", головними факторами конкуренції стають не стільки витрати, ціна та якість товару, скільки рівень та обсяг корпоративної влади та контролю за ринком, що досягається за рахунок позаекономічних засобів. Ситуація ускладнюється через нерозвиненість ринкової інфраструктури, що перешкоджає дії механізмів вирівнювання цін.

Після отримання незалежності та проголошення курсу на ринкові реформи українська економіка стала надзвичайно відкритою. З початку 90-х років минулого століття Україна бере активну участь у роботі таких впливових міжнародних організацій як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Організація економічного співробітництва та розвитку, у програмі ООН та інших. Як член цих організацій вона стала активним учасником різноманітних порівнянь та рейтингів.

Так, з 1997р. Україна бере участь в оцінці міжнародної конкурентоспроможності, що проводиться в рамках Всесвітнього економічного форуму у м. Давосі, з 1995р. – в оцінці рівня економічної свободи та індексу сприйняття корупції, з 1990р. – індексу людського розвитку. У 1997р. Міністерством фінансів України було укладено угоду про отримання кредитного рейтингу з кількома рейтинговими агентствами, зокрема Fitch Investor Services, Standard&Poor's, Moody's, IBCA, Nippon Investor Service. Україна також бере участь у спеціальних дослідженнях для країн з перехідною економікою, що проводяться Світовим банком, ОЕСР, ЄБРР, Freedom House, Heritage Foundation, Intelligence Unite тощо. [6, с.89] Вони здебільшого стосуються інвестиційного клімату та

ділового середовища, економічних свобод і прав людини, якості державного управління. Це саме ті сфери, які найбільшою мірою визначають спроможність країни забезпечувати продуктивність економіки, створювати умови для підвищення підприємствами своєї конкурентоспроможності та, як результат, покращувати добробут населення.

Якщо ж подивитися на звіти вищезазначених рейтингових агентств, то ми помітимо, що Україні вони відводять місця у нижній частині своїх рейтингів. За оцінками міжнародних організацій все ще лишається неподоланою низка дисбалансів як на мікро-, так і на макрорівні. Вони стосуються гнучкості валютного курсу, дотримання фінансово-бюджетної рівноваги, подолання фрагментарності фінансового сектора, недостатньої ліквідності банківської системи, вузького спектра інструментів інвестування. Але треба відзначити прогрес у структурних реформах і створенні ділового клімату, сприятливого для підприємницької діяльності та інвестицій.

Так, наприклад, за індексом конкурентоспроможності росту (ІКР) (дослідження в рамках Всесвітнього економічного форуму у м. Давосі, Швейцарія) Україна у 2005 році посідала 84-е з 117 країн, у 2000- 57-е з 59.[6, с.95]

У 2006р. індекс конкурентоспроможності росту був замінений на глобальний індекс конкурентоспроможності. За результатами Звіту за 2010р. Україна опустилася на 7 позицій порівняно з 2009р. та посіла 89е місце серед 139 країн. У 2009р.Україна зайняла 82 місце серед 133 країн, а у 2008 – 72 серед 134. [1] Даний рейтинг складається на основі оцінки наступних факторів: інституції, розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище, здоров'я та початкова освіта, вища освіта, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку, розвиток бізнес-середовища та інновації.

Таблиця 2. Глобальний індекс конкурентоспроможності та його складові у 2010р.

	Фактор оцінки	**Місце** (**з** 139 **країн**)	**Оцінка** (1-7)
1	інституції	134	3,0
2	розвиток інфраструктури	68	3,8
3	макроекономічне середовище	132	3,2
4	охорона здоров'я та початкова освіта	66	5,7
5	вища освіта	46	4,6
6	ефективність ринку товарів т послуг	129	3,5
7	ефективність ринку праці	54	4,5
8	розвиток фінансового ринку	119	3,3
9	технологічна готовність	83	3,4
10	розмір ринку	38	4,5
11	розвиток бізнес-середовища	100	3,5
12	інновації	63	3,1

Джерело: Звіт Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011

З таблиці бачимо, що слабкими сторонами України є якість інституцій, нестабільне макроекономічне середовище, розвиток фінансового ринку та ринку товарів та послуг, технологічна готовність та розвиток бізнес середовища.

Також у Звіті зазначено основні причини, що заважають розвитку бізнесу в Україні, а саме (Топ -8):

1е місце - політична нестабільність
2е місце - корупція
3е місце – доступ до фінансових ресурсів
4е місце – податкове законодавство
5е місце – нестабільність уряду
6е місце – неефективна урядова бюрократія
7е місце - інфляція
8е місце – рівень податків

Сильними сторонами української економіки є добре освічене населення, гнучкий та ефективний ринок праці, зростання розмірів ринку, що в подальшому продовжуватимуть впливати на покращення показників конкурентоспроможності країни.

Новий уряд з приходом до влади оголосив про ряд доволі амбіційних реформ, для вдалого виконання котрих необхідно обов'язково звернути увагу на такі слабкі місця економіки України, як інституційна структура (134е місце) та низькоефективно фунціонуючі ринки товарів та послуг (129е місце), які зараз придушують конкуренцію та заважають процвітанню підприємництва. В даному контексті членство країни у СОТ має посилити розвиток конкунтного середовища в Україні, послабивши при цьому торгові барєри та внутрішні перепони, такі як, наприклад, неефективна антимонопольна політика.

За індексом економічної свободи Україна посіла лише 164 місце серед 179 країн. Останніми роками цей індекс використовується міжнародними організаціями для оцінки прогресу країн у структурних реформах.

Індекс економічної свободи базується на 10-ти індексах, які оцінюються по шкалі від 0 до 100, причому, показник 100 відповідає максимальній свободі.

- Свобода бізнесу
- Свобода торгівлі
- Податкова свобода
- Державні витрати
- Грошова свобода
- Свобода інвестицій
- Фінансова свобода
- Захист прав власності
- Свобода від корупції
- Свобода трудових стосунків

Вага кожного з 10 факторів вважається однаковою, через це загальний індекс являє собою середнє арифметичне від показників. Усі країни за цим індексом діляться на такі групи:

- Вільні — з показником 80-100
- В основному вільні — з показником 70-79,9
- Помірно вільні — з показником 60-69,9
- В основному невільні — з показником 50-59,9
- Деспотичні — з показником 0-49,9

Україна має показник 45,8 і відноситься до деспотичних країн.

Таблиця 3. Індекс економічної свободи у 2010р. [9]

	Фактор	**Показник**	**Приріст до попереднього року**
1	Свобода бізнесу	47,1	+8,4
2	Свобода торгівлі	85,2	+2,6
3	Податкова свобода	77,3	-0,6
4	Державні витрати	32,9	-8,2
5	Грошова свобода	63,2	+2,0
6	Свобода інвестицій	20,0	Без змін
7	Фінансова свобода	30,0	Без змін
8	Захист прав власності	30,0	Без змін
9	Свобода від корупції	22,0	-3,0
10	Свобода трудових стосунків	50,0	-7,7

До найслабших місць економічної свободи в Україні відносять свободу інвестицій, фінансову свободу, захист прав власності та свободу від корупції. Вважається, що саме висока бюрократія у законодавстві України послаблює іноземні інвестиції в Україну. На низький показник фінансової свободи впливають наступні фактори: фінансове оздоровлення банківської системи проходить повільно і більш, ніж 150 маленьких банків страдають від недостачі капіталу; іноземним банкам та страховим компаніям дозволено відкривати філії; більш ніж 180 банків на даний момент зареєстровано в Україні, включаючи 49 з часткою іноземного капіталу. Приймаючи до уваги неефективність фінансової системи рівень її розвитку можна характеризувати, як початковий. Захист прав власності також є доволі слабким через значну корупцію, яка затронула в Україні всі сфери економічної активності.

Отже, невтішна інформація щодо розташування України у міжнародних рейтингах повинна стати поштовхом для більш детального вивчення факторів, що визначають конкурентні переваги або недоліки української економіки з метою покращення існуючої ситуації.

Добросовісна конкуренція має важливе значення для будь-якої здорової ринкової економіки. Антимонопольні закони спрямовані на забезпечення контролю за діяльністю підприємств в інтересах обмеження монополізму, антиконкурентних дій, оскільки

підприємства розвиваються найбільш оптимально і працюють найбільш ефективно в умовах добросовісної конкуренції. Одним з основних етапів реформування народного господарства після проголошення незалежності було становлення антимонопольного законодавства і відповідних державних органів.

Тож українське антимонопольне законодавство діє вже більше 20 років (американське — 114, європейське — 56) і достатньо результативно.

Відповідно до статті 1 Закону України “Про Антимонопольний комітет України” Антимонопольний комітет України є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель.

Сьогодні основними законодачими актами, що регулюють економічну конкруенцію, є: Конституція України, Закон України "Про Антимонопольний комітет України" , Закон України "Про захист економічної конкуренції", Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції", Кримінальнийц Кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний Кодекс України, Господарський Кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України.

Антимонопольний комітет України є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Діяльність АМКУ як колегіального органа розпочалася після прийняття 26 листопада 1993 року Закону України "Про Антимонопольний комітет України" та призначення у наступному місяці першого складу Комітету з дев’яти державних уповноважених. З появою протягом 1994-1995 років територіальних відділень АМКУ в усіх областях, містах Києві та Севастополі розбудову системи органів Комітету було в основному завершено. Основним завданням Антимонопольного комітету України згідно зі статтею 3 зазначеного Закону є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб’єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб’єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб’єктами природних монополій;

3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції.

У 2009 році до Антимонопольного комітету України надійшло 5987 заяв та подань з приводу порушень законодавства про захист економічної конкуренції (за 2008 рік – 4923).

Протягом 2009 року органами Комітету проведено 900 перевірок дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції (у 2008 році – 660), в тому числі 739 перевірок суб'єктів господарювання та 161 перевірка державних органів. За результатами цих перевірок розпочато розгляд 404 справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та надано 216 рекомендацій щодо припинення дій (бездіяльності), що містили ознаки таких правопорушень.

Крім того, внаслідок безпосереднього виявлення ознак порушень законодавства про захист економічної конкуренції працівниками органів Комітету, в тому числі на основі аналізу інформації про стан ринків, розпочато розгляд 940 справ про правопорушення. [5]

Основними ринками, на яких виявлені порушення законодавства про захист економічної конкуренції, були ринки агропромислового комплексу, житлово-комунального господарства, паливно-енергетичного комплексу, охорони здоров'я, будівництва та будівельних матеріалів, транспорту, обслуговування та ремонту автомобілів, послуг землевпорядкування, зв'язку та телекомунікацій.

Основним змістом сучасного етапу антимонопольної політики в Україні є захист уже створеного конкурентного середовища, підвищення ефективності функціонування існуючих конкурентних відносин. Це призвело до трансформації антимонопольної політики держави у конкурентну політику, а антимонопольного законодавства – в конкурентне законодавство, тобто систему заходів держави щодо створення та розвитку конкурентного середовища, регулювання конкурентних відносин і конкурентного процесу з метою підтримки та заохочення економічної конкуренції, боротьби з негативними наслідками монополізму, захисту законних інтересів підприємців і споживачів, сприяння розвитку цивілізованих ринкових відносин, створення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва.

В Україні на сьогодні створено законодавчу базу й організаційні засади здійснення ефективної державної конкурентної політики і тому питання з обмеження монополізму, підтримки та розвитку економічної конкуренції мають бути й надалі важливим елементом економічної політики держави

Отже, Україні слід будувати нову цілісну економічну систему, що функціонує на ринкових засадах. Адже країна ступила на шлях самостійного розвитку, будучи довгі роки до того частиною авторитарно-бюрократичної системи, з деформованою економікою, в якій вироблялося 20% кінцевого продукту, переважали великомасштабні підприємства важкої промисловості, військової спрямованості, а також видобувні галузі, що сприяло відтворенню товарного голоду, з одного боку, технічної та технологічної відсталості - з іншого. Цей далеко не повний перелік особливостей економічного життя Україна сьогодні потребує критичного осмислення і наукового дослідження питання конкурентного середовища в Україні.

Література:

1. Звіт Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011

2. Калиновська Н., Маркевич М. Проблеми функціонування антимонопольного законодавства в Україні і пропозиції їх вирішення, Вісник Національного університету “Львівська політехніка” 2008 р.
3. Костусев Алексей Алексеевич. Конкурентная политика в Украине / Киевский национальный экономический ун-т. — К. : КНЭУ, 2004. — 310с.
4. Краснікова Л.І., Замрій Ю.О. Аналіз стану монополізму в Україні: економічний підхід // Магістеріум. Національний університет "Києво-Могилянська академія". - Вип. 18: Економічні студії / НаУКМА; Заг. редкол.: В.С. Брюховецький та ін. - К., 2005. - С. 41-50.
5. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2009р. (www.amc.gov.ua)
6. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. Акад.. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007.
7. The Ukraine competitiveness report 2008: Towards sustained growth and prosperity / Margareta Drzeniek Hanouz (ed.), Margareta% Thierry Geiger (ed.). — Geneva : World Economic Forum, 2008. — 266p
8. www.amc.gov.ua (Сайт Антимонопольного комітету України).
9. www.heritage.org (рейтинг за індексом економічної свободи)
10. www.ifc.org (Сайт Міжнародної фінансової корпорації)